

Delprov LÄS 2003-04-05

KVINNOR, MÄN OCH OSÄMJA

”Hon var ett hår av själva den onde, och den största skvallerharpan i den här jämmerdalen.” Orden kommer från en sjuttioåttårig kvinna som jag intervjuat angående byasamhällets antagonismer såväl på gruppnivå som på individnivå. I sina berättelser framhäver hon hur gemenskap och en något så när fredlig samlevnad var vad de flesta människor strävade efter, men att vissa individer, släkter eller byar var ute efter att så split och osämja. Några opererade ensamma, likt kvinnan hon karakteriserade som en skvallerharpa, andra tog hjälp av släkt och medlemmar i byn. Så gjorde Back-Ernst (fingerat namn) som tillsammans med övriga Backbor var ”otäck” och bildade en ond allians. Exempelvis skickade Back-Ernsts hushåll i samband med slakt bud efter en pojke som tillhörde en fattig familj och som bodde sju-åtta kilometer bort. Familjen utlovades en del av slakten om pojken kom och hämtade. Det barnet fick med sig tillbaka var den tunga, men föga mättande, koskallen i en säck. Detta berättar kvinnan med uttrycksfull ilska och harm.

Likaväl som människor i alla tider eftersträvat gemenskap och samhörighet har det funnits aggression, hat, rivalitet och fiendskap. I ett etnologiskt forskningsprojekt behandlar jag 1900-talets vardagliga osämja bland kvinnor och män på landsbygd och i småstäder. De konflikter jag funnit kan te sig ganska banala, förankrade i vardagslivets relationer och arbete.

Osämjorna är dels individuellt baserade med två eller flera huvudkontrahenter, dels gruppbetonade, t.ex. sekel-långa bya- eller släktkonflikter, som traderas över generationerna. Anledningarna till osämjan kan förändras över tid; ibland kanske man inte ens kommer ihåg ursprungsanledningen, men själva fiendskapen består. Det handlar om vägdragningar, staket, tomtgränser, fiskerätter, arvs- och bodelning eller uppförandet i tvättstugor. Tolkningen av de olika konflikterna leder in på teman som platsidentitet, byantagonism, släktsammanhållning, föremåls symbolvärde, könsliga revir samt etniska och klassmässiga gränsdragningar.

I mitt fältarbete har jag besökt platser där osämja varit mer eller mindre gängse, ett sätt att leva, ett sätt att kategorisera sig själv och sin omvärld på. Att analysera de berättelser jag funnit i intervjuer och i arkiv blir vägar att förstå ett socialt och kulturellt landskap. Precis som i ett fysiskt landskap sker ständiga förändringar, såväl snabba och explosiva som långsamma och svårupptäckta. Fördomar vittrar, händelser utbryter, rykten blåser runt och bort, sanningar eroderar och oprövade hållningar höjer sig långsamt i dagen.

Ofta framkommer olika typer av byantagonism, som t.ex. kan visa sig i att en inflyttad (oftast kvinna) får klä skott för kollektiva föreställningar om den egna byns goda värde och om de sämre egenskaper som sammankopplas med den inflyttades hemby. Dessa föreställningar skapas av berättelser som länkar individuella, personliga och kroppsliga erfarenheter till nivåer av kunskap som betraktas som gene-

rell och allmängiltig. I denna ”förviktigandeprocess” av den levda erfarenheten skapas de rum där de enskilda kvinnorna och männen har sin plats och sina sociala liv som kulturella varelser. Dessa rum och platser kan i många meningar sägas vara *ockuperade*, av berättelser, av blickar, av rörelser, av rykten, av liknelser, öknamn och metaforer. Dessa sätt att ockupera och befästa kan vara lika effektiva som fysiska murar och gränser.

Den könsliga maktdimensionen återfinns i många tillstånd av osämja och de kulturella kategorierna manlighet och kvinnlighet nyttjas som förklaring, slagträ eller legitimering. Exempelvis är kvinnans förknippande med ondska och trätgirighet gamla och ofta upprepade föreställningar och kvinnor kan skuldbeläggas genom att de anses egga upp till elakhet och osämja. Dylika etablerade kollektiva kulturella föreställningar används som om de var naturgivna och användningen organiserar och reorganiserar verkligheter och sanningar. Så skapas bergfasta verkligheter, med rötter i uppfattade sanningar om den mänskliga naturen, om godhet och ondska och om sant och falskt.

Har de vardagliga trätorna om banala ting något gemensamt med större och svårare konflikter, med krig, ondska och våld? I de tvistemål som jag har analyserat eller i det intervjumaterial jag insamlat är det möjligt att tolka dessa vardagliga osämjor som en pol i ett kontinuum. Det är en gradskillnad snarare än en artskillnad mellan små och stora konflikter. Det som förenar dem är två kulturella processer. Den första handlar om upprepningens processer. Stora och små konflikter nås båda av upprepningen, av de upprepade handlingar som vidmakthåller dem. När en oförrätt åter artikuleras i smädningar, slag, öknamn, blickar eller förtal produceras på nytt förövre, offer och oförrätter, i en till synes oändlig kedja. Nytt bränsle finns alltid att kasta i brasan, minnen omformuleras och nya versioner ser dagens ljus. Man benämner, åkallar, citerar osämjan än en gång, och gör den än en gång reell. Skulle repetitionerna upphöra skulle antagligen osämjan falna och efter att dessa personers minnen upphört skulle inget återstå. En värld utan minne, skulle det kanske vara en värld utan konflikter? Vi är vana vid att betrakta historia och minne som något att vårda och bevara men detta rymmer också andra sidor, långt från glömskans bot.

När barnet fick återvända med den tunga koskallen i sin säck skedde något, som stod i samklang med redan etablerade sanningar. Det var att sätta barnet på plats, och även den familj som barnet tillhörde. Men samtidigt sattes de på ingen plats alls. De hamnade utanför det samfund som definierade dem. Utanför det kulturella innanförskapet. Det är denna process av exkludering, i tal, handling, i benämning, i tystnad, som kan utgöra den andra förenande länken mellan förfärande nationella konflikter och små banala osämjor i svenskt vardagsliv. På det sättet kan man tala om en gradskillnad i stället för en artskillnad. På det sättet kan den kulturella förståelsen av fiendskap ha något att säga som inte den psykologiska, den biologiska eller den ekono-

miska förklaringen säger.

Att skapa ett ”vi”, t.ex. ”vi som är uppvuxna i den här byn”, och att detta ”vi” sätts i motsats till ”dom” eller ”de andra” är en synnerligen effektiv identitetspolitisk process, som inom sig rymmer en stark konfliktpotential. Vi har sett många starka ”vi”, fundamentalistiska vi, nationalistiska vi, rasistiska vi, etnocentriska vi. Det är viktigt att fundera över vad som händer varje gång exkludering görs och ett ”vi” skapas. Det ”vi” som kan vara en akt av solidaritet kan också rymma sin motsats. Men det är också möjligt att skapa ett ”vi” som inte baserar sig på uteslutning. Den brittiska sociologen Cynthia Cockburn analyserar i sin bok *The Space Between Us. Negotiating Gender and National Identities in Conflict* (1998) hur kvinnor går samman i konflikthärdar

som Nordirland, Israel och Bosnien och visar konkreta exempel på den viktiga och svåra process när solidaritet baserar sig på ett införlivande av olikhet i stället för exkludering på basen av likhet.

Min uppgift i den etnologiska forskningen om osämja är inte att redovisa vem som har rätt och vem som har fel. Det kulturforskaren kan göra är att problematisera de förklaringsmodeller som tas för givna när ett ”vi” görs, att se hur dessa förstår och kategoriserar världen och de sociala sammanhangen. Dessa förklaringsmodeller har något generellt att säga om de otaliga trätor, konflikter och aggressioner – oförargliga och livsfarliga – som vi dagligen konfronteras med eller hör talas om.

Britta Lundgren

Uppgifter till texten

KVINNOR, MÄN OCH OSÄMJA

- Hur karakteriserar textförfattaren den typ av motsättningar som hennes forskningsprojekt avser?**

A De är vanligen undertryckta och kan vara svåra för utomstående att upptäcka.

B De är resultat av de livsvillkor som råder på landsbygden och i mindre städer.

C De har oftast sina rötter i till synes vardagliga inslag i tillvaron.

D De är som regel knutna till frågor som rör traditioner och moral.
- Vad anser textförfattaren att berättelsen om Back-Ernst och hans hushåll framför allt visar på?**

A Hur små osämjor kan växa till släktfejder.

B Hur en uteslutningsprocess kommer till uttryck.

C Hur antagonism mellan byar upprätthålls.

D Hur osämja kan uppstå utan anledning.
- Textförfattaren diskuterar två slags ”vi”. Hur kan skillnaden mellan dem bäst beskrivas?**

A Det ena rör små grupper, det andra rör större enheter som nationer.

B Det ena är övervägande manligt, det andra övervägande kvinnligt.

C Det ena stöter bort det annorlunda, det andra tolererar det annorlunda.

D Det ena betonar platsen, det andra betonar etnicitet och kultur.
- Vad anser textförfattaren vara gemensamt för den sorts osämja som hon själv studerat och allvarligare konflikter, exempelvis väpnade sådana?**

A Att båda kan beskrivas som strider mellan kollektivet och individen.

B Att båda hålls vid liv med hjälp av likartade mekanismer.

C Att båda uppstår i brist på jämlikhet och likaberättigande.

D Att båda oundvikligen trappas upp efterhand enligt ett snarlikt mönster.

FORTSÄTT PÅ NÄSTA SIDA

SOCIALTJÄNST, KUNSKAP OCH PRAKTIK

För en tid sedan publicerade Kerstin Wigzell och Lars Peterson – generaldirektör respektive överdirektör på Socialstyrelsen – ett antal uppmärksammade artiklar i vilka de med påtaglig energi pläderade för nödvändigheten av en förändring beträffande grunderna för socialtjänstens insatser. Den nuvarande bristen på kunskap när det gäller såväl effekterna av som innehållet i socialtjänstens interventioner måste, hävdade de, korrigeras via en radikal omorientering i riktning mot en professionell och kunskapsbaserad praktik.

Det är inte svårt att utan några större förbehåll ställa sig bakom denna appell; i den utsträckning vi önskar utveckla och förbättra kvaliteten och tillförlitligheten hos de insatser som erbjuds inom socialtjänstens ram, måste vi också förbättra den kunskapsmässiga basen för dessa insatser. Detta gäller särskilt för de interventioner som kan betecknas som behandling.

Men även om vi i framtiden lyckas ge socialtjänstens behandlingsinterventioner för missbrukare (och andra) en professionell infattning, betyder detta inte nödvändigtvis att dessa kommer att vara framgångsrika och effektiva. Om vi synar sjukvårdens ansträngningar när det gäller behandling av alkohol- och drogmissbrukare, kan vi konstatera att denna sektor sedan lång tid har karakteriserats av en traditionell professionalitet. Men ifråga om otvetydiga resultat när det gäller stabila effekter av väldefinierade behandlingsinterventioner för missbruksproblem, står den medicinska professionen i det stora hela lika tomhänt som socialarbetarna.

Forskningsfronten på det aktuella området genomgick nyligen, i samband med redovisningen av resultaten från det så kallade Project Match, något som skulle kunna betecknas som en kris. Projektet ifråga är det största och statistiskt sett mest kraftfulla psykoterapeutiska experiment som någonsin genomförts. Denna monumentala studie, som ibland betecknas som alkoholforskningens Titanic, omfattar totalt cirka 17 000 klienter, 25 mycket kvalificerade forskare och ett stort antal behandlings- och forskningsinstitutioner. Tre olika behandlingsmodeller iscensattes dels som öppenvård och dels som eftervård: det var tolvstegsbaserad behandling, kognitiv beteendeterapi och så kallad motivationsförstärkande terapi. När de första resultaten från denna gigantiska satsning publicerades övergick de högt ställda förväntningarna i en mycket påtaglig förstämning – de förväntade resultaten, en förbättring av behandlingsresultaten för de klienter som kunde betraktas som matchade i förhållande till den behandling de erhållit, lyste med sin frånvaro.

För att rätt kunna bedöma reaktionerna på redovisningen av resultaten från Project Match, måste man känna till bakgrunden till varför matchning mellan klientkaraktistika och behandlingsinterventioner under 1980-talets senare hälft hade en så central roll på dagordningen för den internationella behandlingsforskningen. Matchning, eller mer specifikt den så kallade matchningshypotesen, lanserades som

en förklaring till frånvaron av ett påtagligt vetenskapligt stöd för närvaron av stabila och tydliga effekter av behandlingsinterventioner. Den bärande tanken var här att olika typer av alkoholproblematiker och personlighetstyper inte hade samma typ av behov när det gällde behandlingsinsatser. Att inte differentiera behandlingsinterventionerna medförde, enligt detta resonemang, en ”wash-out”-effekt, det vill säga de positiva resultaten (de som erhållit rätt behandling och av detta skäl också blivit förbättrade) absorberades i floden av uteblivna effekter (hos de individer som inte erhållit rätt åtgärd för sina problem).

William Richard Miller, en av de mer namnkunniga forskarna på området, ger i en prototypisk formulering relief åt den behandlingsoptimism som så tydligt har beledsagat matchningstänkandet sedan dess introduktion: ”För varje given individ betyder ett negativt utfall av en specifik behandlingsinsats endast att detta inte var ett korrekt behandlingsval och att ett annat alternativ kan visa sig vara effektivt.” Men ett dylikt ställningstagande kan av uppenbara skäl inte vederläggas, det är till sin grundstruktur såväl en förhoppning om framtida möjligheter som en förklaring till historiska misslyckanden.

Den starka reaktionen på frånvaron av mer substantiella indikationer beträffande förekomsten av matchningseffekter kan förklaras utifrån ett antal, något olika omständigheter. Om Project Match inte hade haft en så gedigen design skulle den typ av ”perpetuum mobile”-resonemang som Miller ger uttryck för i det nyss anförda citatet, kunna rädda situationen för matchningshypotesen. Men då det istället fanns 21 noggrant utvalda hypoteser om den förväntade interaktionen mellan klientegenskaper och behandlingsutfall och ingen av dessa, med ett möjligt undantag, erhöll ett stabilt stöd, framstod ett oproblematiserat reproducerande av de till matchningshypotesen knutna förhoppningarna som näst intill ogörligt.

Men om det nu är så att den vetenskapligt säkerställda kunskapen på området inte är tillräcklig för att vägleda det praktiska arbetet, vad skall praktikerna göra? Enligt mitt förmenande bör en primär princip i detta sammanhang utgöras av en medvetenhet om den grundläggande osäkerhet som är för handen när det gäller resultat kring effekter av behandlingsinterventioner. En dylik osäkerhet bör leda till en generell återhållsamhet som bör ges särskild vikt när det gäller åtgärder som på något sätt kan tänkas skada eller kränka den tilltänkta klienten. Jag skall nedan försöka ange ett antal riktlinjer som – utifrån min egen bedömningshorisont – kan betraktas som sprungna ur tillämpningen av en återhållsamhet inom en kontext som förutsätter handling.

Det faktum att det vetande som rör den konkreta utformningen av behandlingsinterventioner är begränsat, betyder inte att budskapet till praktiken måste vara att de yrkesverksamma får återkomma när det föreligger mer säkerställd kunskap. Den faktiska relationen till klienter med uppenbara och påtagliga problem utgör ett handlingsimperativ av tvingande karaktär – praktikern måste handla. Men även

en sådan situation kan styras upp av ett antal principiella överväganden. Här följer ett förslag till riktlinjer för en sådan situation.

- *Överge oklara och mystifierande begrepp:* Missbruksområdet är fullt av otydliga begrepp som snarast försvårar ett konkret arbete med klienterna. Också ett sådant mer etablerat begrepp som ”beroende” har i sin nuvarande utformning i huvudsak endast ett berättigande som en beskrivande term, men alltför ofta används det också som ett förklarande begrepp utan att det finns någon egentlig täckning för en sådan användning (till exempel då man anför att klienten missbrukar på grund av att han är beroende).

- *Avmystifiera och differentiera missbruksproblemet:* Denna punkt är besläktad med den första i så måtto att en avmystifiering här är avsedd att beteckna ett perspektiv som undviker att göra antaganden om missbrukare som radikalt annorlunda än andra individer (så länge det inte finns mycket starka skäl att tro annorlunda). Differentieringen av missbruksproblemet står också för en restriktivitet när det gäller att på oklara grunder generalisera om indivi-

duella problemkonstellationer.

- *Bygg in punkter för kritisk reflektion i det egna arbetet:* Ett arbete som inte kan karakteriseras som baserat på vetenskap eller beprövad erfarenhet, måste innehålla möjligheter till kritisk reflektion för att därmed också kunna förändras; de antaganden som är grundläggande för det egna förhållningssättet måste kunna sättas på spel, vara möjliga att bedöma som korrekta eller felaktiga.

- *Tona ned den ”botande” ambitionen och öka inslaget av mål inriktade på skadereduktion och humanitär hjälp:* En följd av kunskapsläget beträffande behandlingsinterventioner.

- *Acceptera inte okritiskt andra professioners kunskapspretentioner:* En kritisk hållning till innehållet i det egna arbetet kan leda till att andra grupper anser sig ha fog för att exportera det egna perspektivet utan att detta egentligen har en bättre grund än det som man just har övergivit.

Anders Bergmark

Uppgifter till texten

SOCIALTJÄNST, KUNSKAP OCH PRAKTIK

5. **Varför knöts inom den internationella forskarvärlden så stora förhoppningar till den s.k. matchningshypotesen, enligt texten?**

- A Det fanns krav på att få fram en enhetlig och allmängiltig behandlingsform.
- B Det dittills utförda behandlingsarbetet saknade vetenskaplig underbyggnad.
- C Missbruksproblemen hade blivit både omfattande och mycket komplexa.
- D Hypotesen förespråkades av de flesta internationellt kända namn inom forskningsområdet.

6. **Vad hoppades man, enligt texten, framför allt kunna bevisa värdet av genom studien Project Match?**

- A Individuellt avpassade behandlingar.
- B En vetenskaplig förklaring till missbruk.
- C Psykoterapeutiska metoder.
- D En kombination av öppenvård och eftervård.

7. **Framträdande personer inom Socialstyrelsen har enligt texten föreslagit förändringar av socialtjänstens arbete. Hur ser textförfattaren på detta förslag?**

- A Det är ett slag i luften eftersom det som förordas redan finns i praktiken.
- B Det bortser tyvärr från de verkliga missbruksproblemen i dagens samhälle.
- C Det är lovvärt men dess genomförande garanterar inte ett positivt resultat.
- D Det bör avvisas och ersättas av en professionalisering av behandlingsarbetet.

8. **Texten avslutas med fem förslagspunkter. Till vilka är dessa främst riktade?**

- A Klienter i praktisk vård.
- B Forskare inom socialvetenskapen.
- C Ledningsansvariga inom socialmyndigheten.
- D Behandlingspersonal ute på fältet.

FORTSÄTT PÅ NÄSTA SIDA

NATURENS RÄTT

Naturens röst tycks i dessa dagar tala till oss starkare än förut. Rösten delges oss av många förkunnare och förkunnelserna skiljer sig åt, nästan lika mycket som de är många. Somligt går dock ofta igen: Vi måste anpassa oss till naturens villkor. Samhällen måste byggas mer ekologiskt och mer naturligt, människors liv måste levas mer anpassade till naturens villkor, mer ekologiskt och mer naturligt.

Hur levs ett liv som är anpassat till naturens villkor? Vilka är naturens normer för vår livsföring och våra handlingar?

Enligt många förkunnare ska naturen bevaras. Så hastigt som så stora naturområden och så många arter försvunnit, måste det som återstår skyddas. Ytterligare decimering av dessa områden får fler utrotade arter och annan förödelse till följd.

Normen att bevara kan begränsas till det skenbart enkla: Lämna skyddsvärda naturområden i fred från människors påverkan! Bevarandet behöver inte kräva andra insatser från människors håll, än att vi lämnar en del av naturen åt sig själv. Det kan innebära en något hämmad framfart, men normen att bevara behöver kanske inte gå längre in i våra liv än så.

Utan att protestera mot normen att bevara, vill andra förkunnare till den normen foga en norm om att återställa: Förstörd natur ska restaureras.

De förkunnare av naturens röst som talar om restaurering, har lyckats etablera ett slags retorik i ämnet. Vi känner alla igen den från olika ekologiskt inriktade projekt av många slag. Retoriken säger att förstörda naturområden ska ersättas med likvärdiga eller mer högkvalitativa områden. Andra naturområden och grönytor ska, enligt retoriken, utvecklas. Stränder som kommit till skada ska återskapas.

Särskilt värdefulla naturområden som utarmats under senare decennier, ska räddas genom att man söker förstärka deras karaktär. Det sker genom att man röjer sly, rensar ogräs, sår och planterar.

Så ser retoriken ut. Det är så det sägs gå till när natur restaureras. Vad allt detta i själva verket betyder, återstår att se. Av alla de frågor man kunde ställa här, ägnar jag mig främst åt denna: När allt det som restaurationsretoriken talar om är gjort, vad har vi då fått? Natur?

Har arbetet åstadkommit natur som är jämförbar med den natur som enligt bevarandenormen ska bevaras? Gör det någon skillnad om det vi kallar natur restaurerats av människohand eller är av annat ursprung, kanske mer naturligt ursprung? Om det gör skillnad, vilken skillnad gör det?

Då det gäller konst fäster vi avseende vid ursprung, upphovsmannaskap är av största betydelse. Är det likadant med vår naturuppskattning?

Till de många förkunnarna av naturens röst hör också de som säger att restaurerad natur är en omöjlighet. De säger att människor inte kan skapa natur, att allt vad människan gör är något annat än natur, såsom också människan sägs vara något annat än natur.

Människan har utvecklats som alla andra livsformer har utvecklats, varför hålls hon och hennes verk inte för naturliga? Höll vi människan och hennes verk för naturliga, borde naturens förkunnare inte behöva förkunna att människan ska närma sig naturen och naturens villkor. Ser man människan som naturlig, borde hon rimligtvis redan vara där, i naturen. För var vore hon annars?

Det är kanske så enkelt att vi föredrar att leva i en värld där allt inte är av mänskligt ursprung? Vi kanske gillar att – delvis – omges av sådant som beror på krafter utanför oss själva?

Jag tror att de flesta av oss, även de som av något skäl och på något sätt föredrar ursprunglig natur, ändå finner försonande drag i den restaurerade naturen.

Likheterna mellan den restaurerade naturen och den ursprungliga naturen är också stora. Alla de olika livsformer som lever sina liv i den restaurerade naturen, lever liv som oftast är till förväxling lika de liv som de skulle ha levat i en ursprunglig natur. Och de ser likadana ut då de är samma arter och sorter.

Det finns en spänning här: Förkunnelsen säger oss att vi måste övergå till att leva på naturens villkor. Samtidigt är naturen redan så långt borta att den måste restaureras av människor, så att det därigenom blir mer av den där naturen, vars villkor människors liv ska anpassas till. Som byggde vi själva ett regelverk, för att sedan återropa reglerna som en egen kraft, oberoende av att de var människors påfund från början.

Vid komplikationer som dessa uppehåller sig inte förkunnelserna. De går istället vidare, för att sedan de förkunnat om att bevara och restaurera, börja förkunna om hur våra liv levs då de levs på naturens villkor.

Hur människors liv på naturens villkor kan te sig, varierar även det med de olika förkunnarna. Också här har ett slags retorik kunnat etableras. Också den retoriken känner vi alla vid det här laget igen från olika ekologiskt inriktade projekt. Den retorik i vilken förkunnarna klär naturens normer för våra liv, säger förstås att vi ska förändra vår livsstil. Vi ska uppmuntras till verksamheter som präglas av miljötankande. Vår sociala gemenskap ska främjas och så även vårt ekologiska ansvarstagande. Retoriken underdriver inte det personliga ansvaret. Vad jag håller i avloppsvattnet, vad jag slänger i soporna, hur jag använder energisystemen och hur jag ordnar mina transporter, avgör hur långt vi når på vår väg mot ett liv på naturens villkor. Sådan är retoriken för naturens normer för våra liv.

Så förkunnas naturens röst, så förkunnas om ett liv på naturens villkor och så förkunnas naturens normer.

Och aldrig säger retoriken något om varför! Varför bör naturen bevaras, varför bör den restaureras sedan bevarandet gått om intet, varför bör våra liv präglas av ekologiskt ansvarstagande och återhållsamhet i fråga om vad vi slänger i soporna?

Retoriken låter förstå, om än i svepande ordalag och suddigt formulerade normer, att det är bra att nå långt i

anpassningen av våra liv till naturens villkor. Men vilka är skälen för det? Jo, att det är vad naturens röst, enligt dessa förkunnare, säger åt oss att göra. Det är så här naturens villkor sägs se ut.

Jag tror att de flesta av oss är fullt i stånd att tänka ut bra svar på frågorna om varför. Jag tror också att många av oss gärna lever ett liv i naturens närhet, och gärna på sätt som minst möjligt påverkar naturen negativt. Och många av oss vill gärna bevara och restaurera så mycket som möjligt – för vår egen skull, för kommande släktens skull eller för svalans flykt och doften om våren.

Låt oss bara inte förvillas av retoriskt drivna förkunnelser!

Låt oss istället betrakta idén om naturens normer. Gör vi det kommer vi snart att finna att vi begått ett allvarligt misstag. Naturen har ingen annan röst än den som människor ger den. Det finns inget sådant som ett liv på naturens villkor – för naturen ställer inga villkor. Det finns heller inget sådant som naturens normer för människors liv och hand-

lingar – för naturen ger oss inga normer.

Bara människor formulerar villkor och normer. Naturen är. Hur naturen är, säger ingenting om hur naturen bör vara eller hur människor bör vara eller vad människor bör göra.

Naturen säger ingenting, den tar inte ansvar, den tänker inte. Det får vi göra själva. Så långt sträcker sig vårt ansvar: också de villkor vi förklarar som naturens, är våra egna.

När någon förkunnare hävdar naturens moraliska rätt, måste vi noga tänka efter. Att något sker i naturen är inget skäl för att det också bör ske i naturen. Än mindre är det skäl för människor att ta efter det. De förkunnare som hävdar naturens moraliska rätt, betonar också ofta nog att den naturliga och den mänskliga sfären är åtskilda som av en djup klyfta. Det är, som synes, paradoxalt. Om det är viktigt att hålla dessa sfärer isär, varför ska vi då ta naturen som norm för det mänskliga?

Petra Andersson

Uppgifter till texten NATURENS RÄTT

9. Textförfattaren jämför natur med konst och ställer frågan om värderingen av naturen är beroende av hur naturen har kommit till. Hur besvarar hon själv denna fråga? A Med ett ja – restaurerad natur kan aldrig fås att fungera på samma sätt som orörd natur. B Med ett ja – natur som skapats av krafter utanför människan är helt enkelt mera värdefull. C Med ett nej – det är trots allt svårt att se skillnaden mellan restaurerad och orörd natur. D Med ett nej – restaurerad natur bör i stället ses som en vidareutveckling av den orörda naturen.	11. Vilken av följande citerade meningar sammanfattar bäst textförfattarens huvudbudskap? A ”Bevarandet behöver inte kräva andra insatser från människors håll, än att vi lämnar en del av naturen åt sig själv.” B ”Ser man människan som naturlig, borde hon rimligtvis redan vara där, i naturen.” C ”Jag tror att de flesta av oss är fullt i stånd att tänka ut bra svar på frågorna om varför.” D ”Naturen har ingen annan röst än den som människor ger den.”
10. Textförfattaren talar om ”förkunnare” i miljösammanhang. Hur kan man bäst beskriva hur hon betraktar dessa? A Som vältaliga men utan svar på frågorna. B Som kunniga men utan idéer och visioner. C Som kritiska men utan eget ansvarstagande. D Som högröstade men utan moraliskt budskap.	12. Hur förhåller sig textförfattaren i huvudsak till ämnet? A Redovisande B Debatterande C Undervisande D Moraliserande

MEDLING VID BROTT

Det första svenska medlingsprojektet startade år 1987 i Hudiksvall. En polis såg möjligheten att sammanföra ungdomar som begått brott med offren för brotten. Samma år startades ett medlingsprojekt i Solna/Sundbyberg i Föreningen skyddsvärnets regi, och mot 1990-talets mitt hade en handfull medlingsprojekt startats i olika kommuner i Sverige.

Brottsförebyggande rådet, BRÅ, har i drygt ett år samordnat och utvärderat en försöksverksamhet med medling för unga gärningsmän. Försöksverksamheten är en utvidgning av den spontana utvecklingen av medlingsprojekt som redan fanns i Sverige. Syftet har varit att ge regeringen underlag för beslut om exempelvis lagstiftning på området. En särskild utredare har fått i uppdrag att analysera medlingens roll i rättsprocessen och ska presentera sina slutsatser längre fram.

32 projekt har ingått i försöksverksamheten – alla med olika förutsättningar vad gäller tid, medel och förkunskaper. De flesta har socialtjänsten som huvudman, ett driv av en ideell förening och ett av polisen. Drygt 400 medlingar genomfördes under försöksåret (981015–991015). Ärendena hänvisas oftast till projekten från polisen (cirka 70 procent av ärendena). Medlingarna är mycket ojämnt fördelade över projekten. Fyra projekt stod för över 70 procent av medlingarna under försöksåret.

Mer än hälften av medlingarna under försöksåret har gällt snatteri eller skadegörelse mot företag. Vid brott mot företag deltar oftast ägaren eller butikschefen i medlingen. Cirka en tiondel av medlingarna gällde ett våldsbrott mot en privatperson. En tredjedel av medlingarna har genomförts med gärningsmän som var under 15 år och alltså inte straffmyndiga. Vid drygt hälften av medlingarna var gärningsmännen mellan 15 och 17 år.

BRÅ har genomfört två kvalitativa studier av brottsoffer respektive gärningsmän som genomgått medling. De visar bland annat att brottsoffret vid lindrigare tillgreppsbrott mot företag ofta upplever att medlingen främst är till för gärningsmannen. Brottsoffret upplever också ofta att även gottgörelsen är till för gärningsmannen. Samtidigt tycks medling i dessa brott inte i så stor utsträckning ha förutsättningar att ge gärningsmannen den typ av insikt som förväntas förhindra återfall i brott. Det vill säga en kunskap om brottets konsekvenser som är känslomässigt förankrad.

Medling vid allvarigare brott, och särskilt brott som riktar sig mot privatpersoner, verkar ha större förutsättningar att ge gärningsmännen denna typ av insikt. Dessa medlingar ställer dock högre krav på förberedelserna inför medlingen och i synnerhet på medlarens kunskaper i brottsofferproblematik. De intervjuade brottsoffren, som utsatts för brott i egenskap av privatpersoner, uppger alla att de upplevt en lättnad efter medlingen. Händelsen kändes avslutad och det var skönt att förövaren fick ett ansikte. Det bör dock tilläggas att de två kvalitativa intervjuundersökningar som gjorts med brottsoffer och gärningsmän är begränsade i sitt urval och inte kan generaliseras till alla som deltagit i

medling inom försöksverksamheten. De ger snarare en bild av hur offer och gärningsmän har upplevt medlingen.

Utvärderingen visar att det finns tendenser till två inriktningar på medlingsverksamhet i Sverige. En vars verksamhet bygger på tanken om att ”stämna i bäcken” och en som är mer fokuserad på själva mötet och vad som sker i dialogen mellan parterna. Majoriteten av projekten, särskilt de nystartade, har dock en otydlig inriktning som ligger någonstans mellan de två inriktningarna.

Medlingsprojekt vars syfte anges vara att ”stämna i bäcken” medlar oftast i ärenden med unga gärningsmän som begått lindriga brott, främst mot företag. Medlingar av detta slag har ofta en informativ karaktär och fokuserar på brottets materiella konsekvenser. Medlingarna är korta, de flesta snatterimedlingar tog under försöksåret mindre än 30 minuter. Det är även i högre utsträckning i dessa projekt som det sluts avtal om någon form av ekonomisk gottgörelse från gärningsmän till brottsoffer.

Den andra inriktningen på medlingsverksamhet är mer komplex. Målsättningen är här att ge de båda parterna aktiva problemlösarroller, där de båda får reda ut med varandra vad som hänt och varför. Dessa projekt medlar i större utsträckning i grövre brott, som riktar sig mot privatpersoner. Förarbetet och medlingarna tar i allmänhet längre tid och föregås i högre utsträckning av ett förmöte.

Dessa projekt betraktar brottet som en konflikt och sätter de båda parternas respektive behov i första rummet. Behoven ska komma till uttryck och behandlas i det personliga mötet och dialogen mellan parterna. Det händer ibland att det skrivs ett avtal även i denna typ av medling, men då handlar det oftast om ett ”ickemateriellt” avtal, till exempel om hur parterna ska förhålla sig till varandra i fortsättningen.

Medling kan alltså ha många olika syften och innehållet i en medling kan därför se väldigt olika ut. I utvärderingen kom det fram att försöksverksamhetens projekt i liten utsträckning utvecklade sin verksamhet utifrån någon underbyggd tanke om hur verksamheten påverkar deltagarna. Deras verksamhet är inte heller i någon högre utsträckning formad utifrån en analys av problemen med ungdomsbrottslighet i området där de verkar. Arbetet är alltså snarare förankrat i sunt förnuft än i kunskap – vilket projekten i och för sig kan komma långt med. Kvaliteten på medlingsverksamheterna skulle dock höjas avsevärt om arbetet utgick från en analys av problembilden på orten och en tanke om hur verksamheten på bästa sätt angriper just det problemet.

Om projektets målsättning exempelvis är att minska ungdomsbrottsligheten genom att ”stämna i bäcken” och minska återfall i brott, bör man fundera över var i bäcken det är mest effektivt att stämna. En ny undersökning från BRÅ om återfall i brott visar att sannolikheten att återfalla i brott är låg om man, första gången man lagförs för brott, lagförs för snatteri. Gäller den första lagföringen tillgrepp av fortskaffningsmedel är det dock mer sannolikt att en ny lagfö-

ring kommer att följa på den första. Utifrån denna typ av kunskap kan medlingsverksamhet mer effektivt riktas mot behoven.

Karin Svanberg

Uppgifter till texten **MEDLING VID BROTT**

13. **Vad vill man framför allt, enligt texten, åstadkomma med de mer dialoginriktade medlingarna?**
- A Att gärningsmannen kommer till insikt om sitt handlande.
 - B Att ett avtal om framtida förhållningssätt upprättas.
 - C Att brottsoffret erhåller en rimlig ekonomisk ersättning.
 - D Att såväl gärningsmannens som brottsoffrets intressen tillgodoses.
14. **Hur uppstod medlingen som metod, enligt texten?**
- A Genom enskilda initiativ.
 - B Genom socialtjänstens verksamhet.
 - C Genom brottsoffrens krav.
 - D Genom ny lagstiftning på området.
15. **BRÅ har, enligt texten, genomfört kvalitativa studier kring ett mindre antal av de medlingar som förekommit. Hur bör man betrakta resultaten av dessa studier?**
- A Som rekommendationer för framtida medlingar.
 - B Som belysande och personliga medlingserfarenheter.
 - C Som representativa för flertalet personer som deltagit i medlingar.
 - D Som intressanta undantag inom medlingsverksamheten.
16. **Hur kan man enligt textförfattaren förbättra de enskilda medlingarna?**
- A Genom att upprätta avtal mellan de båda parterna.
 - B Genom att tona ned brottets materiella konsekvenser.
 - C Genom att ge medlingsverksamheten en gemensam huvudman.
 - D Genom att kartlägga den lokala kriminaliteten.

VÄGEN TILL REKTORSKAPET

Chefer vars medarbetare tillhör en professionell yrkesgrupp rekryteras ofta från denna. Denna egna yrkeserfarenhet är legitimitetsgrundande och anses i många fall vara näst intill nödvändig för att kunna vara trovärdig i chefsposition. Detta kriterium gäller även skolan, även om det inte är givet att lärare kan betraktas som professionella. Den näst intill allenarådande principen har varit att rektor, överlärare och flickskoleföreståndarinnor främst har rekryterats från den skolform där ledararbetet skall utföras.

År 1991 ändrades förordningen så att rekryteringsgrunden blev vidare. Rektor har således som en regel med få undantag själv varit lärare, fritidspedagog eller förskollärare och har därmed egna erfarenheter av den s.k. skolverkligheten, lärarkollektivets villkor och självförståelse. Likhetsprincipen vid rekrytering har gällt i hög grad – rektor skall ha varit lärare på de aktuella stadierna eller gärna stadierna ovanför, dvs. helst ha en utbildning som kan anses ha högre status. Majoriteten av rektorerna har varit män, i synnerhet i utbildningshierarkins övre skikt. Av dessa båda skäl har bl.a. lärare ifrågasatt att förskolechefer under senare år blivit rektorer i grundskolan i samband med att skola och barnomsorg slagits samman, och pejorativa uttryck såsom ”blöjrektor” har myntats av elaka tungor.

Detta rigida rekryteringsmönster håller dock på att luckras upp. Från år 95/96 är majoriteten av landets rektorer kvinnor, dock ej i gymnasieskolan. Undantagsvis anställs även skolledare från andra utbildningsorganisationer, t.ex. högskolor eller arbetsmarknadsutbildning, men också från näringsliv och förlagsverksamhet. Dessa har dock ofta en lärarutbildning i sin bakgrund.

Rekryteringskedjan har något förenklat inneburit att en i befintlig rektors ögon duglig lärare fått utföra avgränsade administrativa skolledningsuppgifter såsom schemaläggning, fortbildningsplanering etc. Sedan har läraren anlitats för först kortare, sedan längre skolledningsvikariat (och om denne visat prov på administrativ fallenhet), i vissa fall genomgått någon form av rekryteringsutbildning och därefter befunnits kompetent att lämna lärarledet för att anställas som biträdande rektor och senare som rektor. Ytterligare meriterande i detta sammanhang är fackliga erfarenheter och uppdrag på lokal eller central förvaltning. Kommunintern rekrytering förefaller ha dominerat detta rekryteringsmönster.

Denna kommunala och skolvisa ”inavel” är inte utan komplikationer. Den som ena dagen är kollega accepteras sällan dagen därpå som ledare. Det traditionellt sett ledarskeptiska lärarkollektivet betraktar många gånger sin forna arbetskamrat med viss ambivalens: Det är visserligen bra att ha en rektor man känt på pulsen som lärare och kollega – man vet vad man har, men när denne byter position och lämnar de egna leden och de invanda kollegabanden för att i sin nya roll företräda också andra intressen kan påfrestningar uppstå – inte minst i den informella organisationen. I många lärares (och rektorers) ögon kan det därför vara hedersamt om rektor har viss undervisning kvar i tjäns-

ten och så att säga får smaka sin egen medicin. Konsekvensen av dessa ambivalenta kollegiala lojaliteter kan emellertid bli ett ledarskap som är tabubelagt och som i enlighet med jantelagen sopas under mattan – rektor varken vågar eller tillåts axla ett reellt ledarskap.

Denna rekryteringsgång återspeglar vidare oklarheter kring rektors roll trots uppenbara skillnader mellan skolledares och lärares arbetsuppgifter, befogenheter och ansvarsområden. Är rektor att betrakta som en lärare som arbetar med ledningsuppgifter enligt *primus inter pares*-principen? Eller är rektor en ledare av utbildningsverksamhet, men med ett pedagogiskt kunnande? Bakom dessa båda emfaser i tolkningen av rektorsrollen finns olika föreställningar om skolledarens kunskapsbas och hur den erövrats. Tillägnandet av rektorskapet i enlighet med tidigare beskriven rekryteringsgång innebär en socialisation inom den egna kulturen och dess förståelseformer snarare än en utbildning där ett kontrasterande ledarperspektiv tillägnas. Lång klassrumserfarenhet är i och för sig värdefull men kan också innebära att personen i fråga blivit sina egna erfarenheters fånge.

I dessa fall vet rektor så att säga väldigt mycket, men kanske om fel saker. Den uppenbara risken är då att rektor blir utlämnad åt ett lärartänkande för att lösa sina ledningsuppgifter. Forskaren Magnus Söderström diskuterar vad han kallar en kognitiv utvecklingsmodell av ledares kunskapsbas från specialistkärna till ledarkärna. Han menar att en specialistkärna i första rummet innebär en kunskap om metoder och tekniker, men även ett invariant tänkesätt för att beskriva, tolka och förstå sina uppgifter. En ledarkärna som kunskapsbas innebär däremot att lyfta blicken och se ledarskapets innebörder och ansvar i ett vidare perspektiv, dvs. i relation till omvärld, organisation och uppgifter. Det innebär att ge verksamheten riktning och substans, ha personalansvar, agera strategiskt, bedöma resursbehov i kortare och längre perspektiv, prioritera och skapa ett kreativt arbetsklimat etc. En sådan kompetens är både personlig och tvärvetenskaplig.

Med denna senare tolkning av rektorsrollen räcker inte enligt Söderström lärarkärnans förståelse långt – eller kanske den drastiskt uttryckt behöver ”avläras” för att i ett ledningsperspektiv kunna tolka och förstå de nya arbetsuppgifterna. Dessutom är det inte samma sak att vara ledare för barn eller ungdomar som att vara ledare för vuxna, vilket rektor även är. Med ett tänkande av detta senare slag legitimeras uppfattningen att rektors arbete kräver ett annat slags kunskap än den läraren/pedagogen vanligen har.

Lars Svedberg

primus inter pares = ”den främste bland likar”

Uppgifter till texten

VÄGEN TILL REKTORSKAPET

17. **Vilken förklaring anger texten till att rektorer så ofta har rekryterats från lärarkollektivet?**
- A Lärarbakgrund har ansetts öka en ny rektors auktoritet.
 - B Lärarfacket har värnat steget upp till rektor som en självklar yrkeskarriär för lärare.
 - C Rekryteringen har varit en produkt av den manliga dominansen i skolledningarna.
 - D Sökande från andra yrkes- och samhällsområden har varit ytterligt få.
18. **En rektor med lärarbakgrund kan, som textförfattaren formulerar det, bli "sina egna erfarenheters fånge". Vad avses med det?**
- A Att ha svårt att dela sina nya yrkeserfarenheter med de forna lärarkollegerna.
 - B Att ha svårt att gå utöver lärarens sätt att tänka och känna.
 - C Att ha svårt att tillämpa lärarerfarenheten i den nya yrkesrollen.
 - D Att ha svårt att frigöra sig från de prestationskrav som ställs på den som avancerat.
19. **Vad kan sägas vara det centrala i Magnus Söderströms tankegångar, så som textförfattaren refererar dem?**
- A Konflikten mellan olika yrkesroller gör rektorstjänsten till ett omöjligt uppdrag.
 - B Rektorer behöver utvecklas i första hand som lärare, i andra hand som ledare.
 - C Det krävs både mer och annat än lärarerfarenhet för att klara uppdraget som rektor.
 - D En rektors ledarskap bör så långt som möjligt ta hänsyn till medarbetarnas perspektiv.
20. **Vilka två faktorer karakteriserar främst det som i texten benämns "specialistkärna"?**
- A Engagemang och kollegialitet
 - B Utbildning och motivation
 - C Ledarskap och ansvar
 - D Yrkesidentitet och erfarenhet